

Мушкевич Мирослава Іванівна

кандидат психологічних наук, доцент,

кафедра медичної психології та психодіагностики

Волинський національний університет імені Лесі Українки

ПСИХОЛОГІЧНИЙ СУПРОВІД СІМ'Ї З ПРОБЛЕМНИМИ ДІТЬМИ

Анотація

У статті аналізуються основні компоненти психологічного супроводу дитини з проблемами у розвитку. Описуються теоретичні і практичні засади, завдання та практичні принципи психологічного супроводу сім'ї з проблемними дітьми. Висвітлюються основні характеристики та концептуальні підходи системи психологічного супроводу дітей з проблемами у розвитку в сім'ї.

Ключові поняття: психологічний супровід, «концепція піклування», реабілітація, психологічна діагностика, психологічне прогнозування, соціальна інтеграція.

Аннотация

В статье анализируются основные компоненты психологического сопровождения ребенка с проблемами в развитии. Описываются теоретические и практические основы, задания и практические принципы психологического сопровождения семьи с проблемными детьми. Освещаются основные характеристики и концептуальные подходы системы психологического сопровождения детей с проблемами в развитии в семье.

Ключевые понятия: психологическое сопровождение, «концепция попечительства», реабилитация, психологическая диагностика, психологическое прогнозирование, социальная интеграция.

Annotation

This article analyzes the main components of psychological support of children with developmental problems. It describes the theoretical and practical basis, assignments and practical principles of psychological support of families with problem children. It determines the main characteristics and conceptual approaches of psychological support for children with developmental problems in the family.

Key concepts: psychological support, "the concept of trusteeship", rehabilitation, psychiatric diagnosis, psychological prediction, social integration.

Постановка проблеми. Клінічний досвід доводить, що психічні захворювання беруть початок в перші роки життя дитини. У зв'язку з цим великі надії покладаються на раннє превентивне втручання та спеціалізовану допомогу, що починається на перших етапах їхнього прояву – в ранньому дитинстві. З метою поліпшення такого становища, зазначає З. П. Дорошенко, корисно здійснити розробку і впровадження спеціальних програм,

організувати комплексну скоординовану службу для дітей груп ризику та їхніх сімей, у яку увійдуть педагоги, психологи, соціальні та медичні працівники та підготувати спеціалістів для роботи в системі комплексного супроводу [2].

Мета дослідження полягає у розкритті основних компонентів психологічного супроводу дитини з проблемами у розвитку; у висвітленні теоретичних і практичних засад, завдань та принципів психологічного супроводу сім'ї з проблемними дітьми.

Виклад основного матеріалу. Ідея супроводу психічного розвитку дитини виникла як практичне втілення гуманістичного та особистісно-орієнтованого підходу до дитини (Ф. Дольто, Є. Казакова, Л. Шипіцина та ін.) [1; 3; 4; 5]. Зараз основні види супроводу включають в себе психолого-педагогічний та медико-соціальний супровід освітнього процесу, який розвивається як особлива науково-практична галузь, ґрунтується на основі мультидисциплінарного підходу, набуває свою методологію та організаційну форму. Ефективна робота системи супроводу є своєрідним гарантом права кожної дитини на повноцінний розвиток.

Перейдемо до теорії та практики зарубіжних колег і їх бачення «дітей з проблемами у розвитку» й розуміння того, як з ними потрібно поводитися і допомагати. За кордоном роботу з такою категорією людей прийнято називати «концепцією піклування» (С. Аттермієр, Ю. Гілберг, П. Грендін, Н. Джонсон, С. Ньюмен, М. Скаріно, М. Bristol, G. Mesibov, T. Shopler). Концепція піклування містить у собі поняття про розвиток дітей з проблемами у розвитку (наприклад, слабкі і безпомічні, чи небезпечні та непередбачувані, або активні і ті, яких важко навчати), ціль, тобто який намір ми маємо у відношенні до них (наприклад, піклуватися і захищати, чи витіснити та ізолювати від суспільства, або допомагати їм розвиватися), ідеї про те, як можна досягти поставленої мети (наприклад, оточувати їх турботою, чи віддавати їх в інтернати, або ж надавати їм можливість жити нормальним життям).

Концепція піклування змінюється в залежності від ситуації в країні. Зміни визначаються різними факторами. Один з найважливіших факторів – економічна ситуація в суспільстві. У періоди процвітання і благополуччя концепція піклування ставить перед собою великомасштабні цілі, у суспільстві панує оптимістичний погляд на дітей з проблемами у розвитку. Коли економічна ситуація в країні погіршується, у концепції піклування підсилюються песимістичні тенденції. Дітей з проблемами у розвитку сприймають як нездатних нормально розвиватися, «безнадійні випадки».

Окрім концепції піклування в роботі з дітьми з проблемами у розвитку використовують поняття реабілітації — система медичних, психологічних, педагогічних, фізичних, професійних, трудових заходів, спрямованих на надання особам допомоги у відновленні та компенсації порушених або втрачених функцій організму, усуненні обмежень їх життєдіяльності для досягнення і підтримання соціальної і матеріальної незалежності, трудової адаптації та інтеграції в суспільство. Ще один вид діяльності, включений до психологічного супроводу сім'ї, яка виховує дитину з проблемами у розвитку - психологічна діагностика - психологічне обстеження дитини, визначення індивідуально-психологічного стану з метою виявлення відхилень у психофізичному розвитку, прогнозування її можливостей та напрямків корекційної роботи з подальшою інтеграцією в суспільство. Інший вид діяльності - психологічне прогнозування є необхідною частиною психологічного супроводу проблемної дитини і передбачає розробку, апробацію і застосування моделей поведінки особистості у різних умовах, проектування змісту і напрямків індивідуального розвитку дитини та складання на цій основі життєвих планів та визначення тенденції до соціальної інтеграції. Сама по собі соціальна інтеграція передбачає входження проблемної дитини у систему соціальних взаємодій перш за все в рамках освітньої установи, в яку вона інтегрується. Процес соціалізації спрямовується на розвиток особистості дитини (міжособистісне спілкування) та її підготовку до самостійного життя.

Підготовка школи для забезпечення прийняття проблемної дитини передбачає формування позитивного ставлення до неї та пристосування освітнього середовища відповідно до її індивідуальних особливостей.

Надзвичайно цікавий досвід психологічного супроводу сімей, які мають дітей з проблемами у розвитку, теж накопичений зарубіжними фахівцями. Як відомо, найбільш важким, кризовим для сім'ї моментом є повідомлення її членам про невиліковну хворобу дитини, усвідомлення цієї події, що порушує і навіть руйнує весь звичний спосіб життя сім'ї. Так, фондом гемофілії Науково-дослідного інституту гематології Національної медичної академії Аргентини та Асоціації гемофілії Уругваю спеціально для допомоги батькам в адаптації до нової життєвої ситуації створено групу «супроводжуючі батьки». Співробітники фонду С. Грана і М. Родрігес Отеро описують супровід батьків, які вперше дізналися, що їх дитина хвора на гемофілію, наступним чином. Коли звичне життя сім'ї порушується через хворобу дитини, батькам доводиться встановлювати контакти з соціальними структурами, медичними інститутами і т.д. Відносини «сім'я-медичний інститут» надзвичайно складні, тому необхідна третя сторона, яка не належала б до офіційних служб інституту, не входила б до сім'ї, куди прийшла біда, але в той же час добре знала б проблему, мала досвід її подолання і могла в період адаптації приймати посередницьку участь у відносинах між інститутом та сім'єю, а також між матір'ю і дитиною. Присутність такої третьої сторони (нею стають батьки інших хворих дітей – супроводжуючі батьки) стає свого роду ідентифікаційним зразком, допомагає матері зрозуміти і перейняти новий стиль відносини з дитиною і членами сім'ї, щоб уникнути симбіотичної близькості.

Супроводжуючі батьки стають на час адаптації своєрідними членами сім'ї, додатковим ресурсом матері, який сприяє розвитку дитини. Їх присутність і допомога діють в адаптаційний період як засіб, що дозволяє батькам не впасти у відчай і вибудувати нову систему буття. Діяльність супроводжуючих батьків продовжується до тих пір, поки не буде пройденим

кризовий період. До робочої групи супроводжуваних батьків входять ті батьки, які свого часу в мінімальний термін адаптувалися до повідомлення про захворювання дитини. Їх діяльність координують психологи, що спеціалізуються на допомозі тій чи іншій групі дітей.

Спеціально проведене в Аргентині дослідження результатів такого супроводу показало, що батьки не тільки успішно впоралися з психологічною кризою, але й вирішили оволодіти необхідними для допомоги своїм хворим дітям медичними навичками, активно брали участь в щомісячних зустрічах у центрі для батьків та їхніх дітей. Вони проводили заходи щодо поширення інформації про захворювання та особливостей надання допомоги. Можна зробити висновок про те, що робота супроводжуваних батьків дозволяє оптимізувати ресурси, забезпечує обмін досвідом між батьками, надає вплив і на систему оздоровлення дітей, створює ефективні умови для прямих контактів замкнених батьків з медичним персоналом; полегшує їх зближення і, головне, допомагає продуктивно пройти кризовий період і адаптуватися в новій життєвій ситуації, а отже – забезпечити дитині повноцінні умови існування та розвитку.

У процесі психологічного супроводу сім'ї відбувається її адаптація до життя. Ключовим у цьому процесі є момент екзистенційної життєвої зміни. Важливий рівень творчих здібностей, що виникає у членів сім'ї, спрямований на творення нового існування. Психологічний супровід сім'ї – групи особливого ризику – це підтримка сім'ї та кожного з її членів на всіх етапах формування нових відносин проблемної дитини з собою і світом.

Результатом психологічного супроводу сім'ї з проблемною дитиною, в процесі адаптації до життя, стає нова життєва якість – адаптивність, тобто здатність самостійно досягати відносної рівноваги у відносинах із собою та оточуючими як у сприятливих, так і в екстремальних життєвих ситуаціях. Адаптивність передбачає прийняття життя (так само як і себе та проблемної дитини як її частини) у всіх проявах, відносну автономність, готовність і здатність змінюватися в часі і змінювати умови свого життя – бути її

автором, і творцем. Принципи психологічного супроводу – це гуманне ставлення до сім'ї, кожного її члена і віра в їхні сили та кваліфікована допомога і підтримка природного розвитку проблемної дитини.

Демократичні зміни в українському суспільстві привели до суттєвих змін у підходах до роботи з дітьми з проблемами у розвитку, що торкнулися як організаційного, так і змістового боку цього щабля діяльності. Проте позитивність змін висвітлила також і багато як застарілих, так і невирішених дотепер проблем, серед яких особливо важливою для нашого дослідження є низький рівень педагогічної та психологічної культури батьків через відсутність достатньої інформації щодо проблем у розвитку дитини. Ураховуючи вищезазначене є нагальна потреба в організації додаткових заходів, що забезпечать допомогу дитині та її родині. Отже, таким напрямом може стати організація служби психологічного супроводу.

З нашої точки зору психологічний супровід розвитку дитини має бути невід'ємним від батьківської взаємодії. Під психологічним супроводом дитини з особливими потребами в сім'ї ми розуміємо метод активного, системного, динамічного впливу на розвиток суб'єктів з метою раннього виявлення порушень у розвитку та надання кваліфікованої комплексної допомоги дитині і її родині.

Відповідно до цього психологічний супровід дітей з особливими потребами передбачає таку комплексну допомогу: 1. Психологічну діагностику дітей (первинне діагностування з метою вивчення сильних і слабких сторін розвитку особистості, виявлення і вирішення проблем, що виникають у процесі соціалізації та інтеграції, проведення діагностичних мінімумів з метою вивчення динаміки її розвитку та подолання можливих труднощів). 2. Надання психологічних знань членам сім'ї щодо особливостей захворювання та їх впливу на психофізичний розвиток. 3. Психологічну підтримку членів сім'ї та корекцію сімейних дисфункцій сімейної системи на трьох рівнях: шлюбному, батьківському, сиблінговому.

Завдання психологічного супроводу сім'ї, яка має дітей з проблемами у розвитку включають в себе такі моменти: дослідження проблем особистісного розвитку і виховання дитини; виявлення порушень емоційно-вольової сфери в залежності від стосунків із членами сім'ї та взаємодії сім'ї як системи; допомога (сприяння) дитині та членам сім'ї у вирішенні актуальних завдань виховання і соціалізації: розвиток психологічної компетентності (культури) батьків та інших членів сім'ї; покращення системи сімейного функціонування.

Спираючись на аналіз вітчизняного та закордонного досвіду, ми вважали за потрібне визначити практичні принципи, якими варто керуватись для досягнення основних цілей психологічного супроводу психічного розвитку проблемних дітей в сім'ї: органічна єдність психологічного супроводу психічного розвитку дитини з сім'єю; практична спрямованість корекційного процесу - особлива увага, фокус усієї корекційної роботи на функціональних навичках: комунікації, навичках самообслуговування, адаптаційних можливостях, організації вільного часу, навичках навчання; єдиність, довготривалість: спілкування дитини протягом довгих років з одними і тими ж людьми, послідовність такої корекційної роботи на усіх вікових етапах; спеціалізованість супроводу: фахівці, які працюють з дитиною, повинні мати спеціальну підготовку, у системі супроводу мають бути організації та фахівці, які більшу частину часу працюють саме з дітьми з певними захворюваннями; комплексність супроводу: медична, педагогічна, психологічна допомога, допомога у вирішенні проблем, забезпечення ефективних професійних взаємозв'язків; диференційованість супроводу: система допомоги особам від народження до дорослого віку та їхнім родинам повинна бути здатною задовольнити потреби широкою кола одержувачів послуг, різних за віком, рівнем інтелектуального та загального розвитку, ступенем проявів, родини яких є різними за матеріальними можливостями та місцем проживання; єдине, що поєднує всіх одержувачів послуг - це наявність в них певних викривлень розвитку. Система супроводу має

враховувати індивідуальні особливості кожної особи, сприяти її розвитку, максимально зменшувати рівень стигматизації; консолідація супроводу та сімейного виховання; інтегративна спрямованість корекційного процесу у поєднанні зі спеціалізованим характером допомоги, що надається; визначальна роль індивідуальних особливостей дитини, специфіки сімейного функціонування та етапу корекційної роботи при виборі методичних підходів.

Основними характеристиками системи психологічного супроводу дітей з проблемами у розвитку в сім'ї є: психологічна діагностика сутності виявлення проблеми; мультимодальний підхід до супроводу; консультування членів сім'ї на етапі прийняття рішення та складання плану подолання проблем (складання корекційної програми); активне залучення в систему корекційної роботи батьків або осіб, що їх замінюють та інших членів сім'ї; незалежність та автономність спеціаліста щодо додержання принципів послідовності та наступності в роботі з дитиною та родиною.

Служба психологічного супроводу дітей раннього віку в сім'ї має спиратися на концепцію виховання дітей раннього віку та концепцію їхнього супроводу. Сама ідея супроводу, як втілення гуманістичного, особистісно зорієнтованого підходу, тісно пов'язана з реалізацією права дитини на повноцінний розвиток і, як наслідок, з якісною модернізацією системи стосунків з найближчим оточенням. Психологічний супровід особистісного розвитку і виховання дитини має розглядатись як супровід міжособистісних взаємин в сім'ї (їх розвиток, корекція, взаємовплив).

У свою чергу, психологічний супровід дитини з проблемами у розвитку та її родини має стати органічною частиною загальної державної системи розвитку, навчання та соціалізації проблемних дітей. Під таким супроводом ми розуміємо спеціально організований цілеспрямований процес, який сприяє позитивної адаптації до життя дитини та її родини (П. Осухова, 2003) та містить систему заходів, які уможливають життя дитини у середовищі (Е. Зіглер, А. Кейн); а також - допомагають дитині в її розвитку, а родині - у

прийнятті рішень в складних ситуаціях життєвого вибору (Є. Казакова, 2000; В. Шиян, 2003).

Висновки. Як бачимо, психологічний супровід дітей з особливими потребами в сім'ї є не простим поєднанням різноманітних методів діагностико-корекційної роботи з дітьми, а виступає як комплексна технологія, особлива культура підтримки і допомоги дитині та сім'ї у вирішенні завдань особистісного розвитку, міжособистісної взаємодії, виховання, соціалізації. Безперечно, за умови нормального сімейного соціуму кожна дитина, в міру своїх можливостей, може вирішити проблеми самотужки або за допомогою батьків. Однак, ситуація проблемної, дисфункційної сім'ї для вирішення зазначених завдань стає для дитини нездоланною перешкодою. Саме в таких випадках допомогти дитині у виборі оптимального «життєвого маршруту» має психологічний супровід, який призначений аналізувати найближче оточення дитини, діагностувати рівні її особистісного розвитку і виховання, використовувати групові методи, індивідуальну роботу як з дітьми так і з їх батьками.

Вищезазначена концепція психологічного супроводу є фундаментом для побудови супровідної системи щодо проблемних дітей в сім'ї. Тому, психологічний супровід ми визначаємо як систему професійної діяльності, що спрямована на створення соціально-психологічних умов для успішного навчання і розвитку кожної дитини незалежно від рівня її здібностей і життєвого досвіду. Інтеграцію проблемних дітей у соціум потрібно починати із соціально-психологічної адаптації та реалізації у батьківській сім'ї. Ефективність інтеграції залежить від можливостей дитини, бажання і допомоги батьків, а також наявності на всіх етапах розвитку кваліфікованої психолого-медико-педагогічної допомоги.

Перспективи подальших розвідок. На наш погляд, з усіх наукових підходів до потреб сім'ї з проблемною дитиною в контексті її психологічного супроводу психічного розвитку важливими є такі концептуальні підходи: системний підхід, що передбачає сприяння людині у її взаємодії з

навколишнім соціумом за допомогою підтримки та перебудови існуючих, а також створення нових соціальних зв'язків (Д. Хопкінс, 1986); нормалізація, що є дуже популярною у країнах західної демократії та полягає в тому, що спосіб життя проблемної дитини та її родини має бути максимально наближеним до способу життя, прийнятого у суспільстві; деінституціалізація, яка означає, що проблемна дитина повинна знаходитись не в «тотальному закладі» (інтернат, лікарня, інші інституції), а в родинному середовищі, за умови, що невеликі організації за місцем проживання у змозі надавати їй та її родині комплекс необхідних психологічних послуг; психологічна підтримка батьків (групи взаємодопомоги, тренінги та ін.); інформаційно-методична підтримка родини (лекції, конференції з проблем навчання, виховання, взаємодії та соціалізації проблемних дітей); використання результатів наукових досліджень для розробки стандартів та критеріїв надання психологічного супроводу.

Актуалізація на новому рівні і в новому розумінні проблеми психологічного супроводу сприятиме пошуку нових форм і методів роботи з проблемними дітьми та їх сім'ями.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Дольто Ф. На стороне подростка. - СПб.: Изд-во "Петербург - XXI век", 1997. - 278 с.
2. Дорошенко З.П. Психолого-педагогічний супровід дітей раннього віку: стратегічна необхідність Журнал "Дошкільна освіта" № 3 ', - 2006
3. Казакова Е.И. Система комплексного сопровождения ребенка: от концепции к практике // Психолого-педагогическое медико-социальное сопровождение развития ребенка. СПб., 1998. - С. 4-6.
4. Казакова Е.И. Сопровождение развития — новая образовательная технология // Психолого-педагогическое медико-социальное сопровождение развития ребенка. — СПб., 2001. - Ч. I. - С. 9-14.
5. Комплексное сопровождение детей дошкольного возраста./Под науч. ред. проф. Л.М.Шишциной.- СПб, 2003.- С. 240.